

Η ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ NIETZSCHE

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ κ. **JOHN P. ANTON**

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26ΗΣ ΜΑΪΟΥ 1987
προεδρία ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΙΟΝΗ

Ἡ βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Friedrich Nietzsche γιὰ τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα ὑπερτερεῖ κατὰ πολὺ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργασιῶν ποὺ συζητοῦν τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Nietzsche πάνω στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη, μὲ μόνη ἐξαίρεση τὴ θεωρία τῆς τραγωδίας στὸ *Περὶ Ποιητικῆς*. Ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῆς ἐργασίας ποὺ παρουσιάζω ἐδῶ εἶναι ἡ ἐξέταση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Nietzsche ζήτησε νὰ ἐρμηνεύσει τὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους γιὰ τὰ τραγικὰ πάθη καὶ τὴν ἰδιαζουσα ἡδονὴ ποὺ προσφέρει ἡ τραγωδία. Ὅσο γιὰ τὴ θέση ποὺ παίρνω, θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὀρισμένα κύρια σημεῖα πρὶν προχωρήσω μὲ τὴν ἀναλυτικὴ τοῦ προβλήματος.

Ἐπιχειρῶ νὰ δείξω ὅτι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀξία τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν ἐρμηνειῶν, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν Hegel καὶ μέσω τοῦ Schopenhauer κορυφώνονται στὸν Nietzsche, ἡ κριτικὴ στὴν ὁποία ὑπέβαλαν τὸν ὀρισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι βασισμένη σὲ μία σοβαρὴ, μᾶλλον ἀδικαιολόγητη, παρανόηση τοῦ *Περὶ Ποιητικῆς*. Στὴν περίπτωση τοῦ Nietzsche πρόκειται γιὰ μιὰ κριτικὴ ποὺ ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς ἐσκεμμένης προσεγγίσεως τῆς ἑλληνικῆς δραματοποιίας γιὰ τὴν προβολὴ καὶ ἐπιβολὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ ἴδιου. Ὅπως ἀπεδείχθη, οἱ ἀπόψεις του, ριζοσπαστικὲς καὶ ρηξικέλευθες, ἐπηρέασαν βαθύτατα καὶ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ λογοτεχνία τῆς Εὐρώπης. Θὰ ἦταν ἐκτὸς θέματος νὰ σχολιάσω ἢ νὰ ἀνακεφαλαιώσω τὴν ἀπέραντη συζήτηση ποὺ ἀκολούθησε τὴ δημοσίευση τοῦ περίφημου ἔργου τοῦ Nietzsche, *Ἡ Γένεση τῆς Τραγωδίας*, στὰ 1872. Ἀναφέρω μόνον ὅτι, ἐνῶ κατὰ κανόνα τονίζεται ἡ σπουδαιότης τῆς Νιτσεϊκῆς καινοτομίας γιὰ τὴν τραγικὴ σκέψη, τὸ πρόβλημα τῆς ὑποβαθμίσεως ποὺ ἔκανε ὁ Nietzsche στὴν Ἀριστοτελικὴ θεωρία τῆς τραγωδίας ἔχει παραμείνει σκοτεινὸ καὶ οὐσιαστικὰ ἀναπάντητο¹.

¹ Αναφέρω ὡς παράδειγμα μιὰ πρόσφατη κρίση. Ὁ Geoffrey Arnott, ἐνῶ συνοψίζει ἐπιτυχῶς τὴν τρέχουσα ἀντίληψη γιὰ τὴ σπουδαιότητα τῆς Νιτσεϊκῆς καινοτομίας, ἀφίνει ἀφώτιστο τὸ πρόβλημα τῆς ὑποβαθμίσεως τῆς Ἀριστοτελικῆς θέσεως. Γράφει π.χ. ὁ Arnott: «Ἡ τραγωδία, ἰσχυρίζεται ὁ Nietzsche, εἶναι μιὰ τέχνη ποὺ μετατρέπει τὶς ἀηδιαστικὲς σκέψεις τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὸν τρόμο τῆς υπάρξεως σὲ ἰδέες μὲ τὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ ζήσουμε μὲ ἀξιοπρέπεια. Ἡ τραγωδία κρατεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό της αὐτοὺς τοὺς τρόμους καὶ τοὺς ἐξευγενίζει, κατευθύνοντάς τους πρὸς τὴν τραγικὴ σκηνή, ὅπου ὁ ἥρωας κατορθώνει νὰ ὑψώσει τὸ ἀνάστημά του καὶ τὴ δόξα του μὲ τὴν πρόσχαρη παραδοχὴ τοῦ ἐκμηδενισμοῦ του. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία τοῦ τραγικοῦ ἀποτελέσματος ἐντυπωσίασε ἕναν ἀριθμὸ νεώτερων συγγραφέων ἐξ αἰτίας τοῦ τρόπου ποὺ κάποια λεπτὰ σημεῖα στὴ διατύπωσή της προδιαγράφουν βασικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Freud καὶ τῶν ὑπαρξιστῶν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, οἱ κλασσικοὶ φιλόλογοι δείχνουν νὰ ἔχουν ἐντυπωσιασθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Νιτσεϊκὴ ἐρμηνεία τοῦ τραγικοῦ ὄχι μόνον ἔχει ἀντιταχθεῖ στὴν περίφημη Ἀριστοτελικὴ θεωρία ἀλλὰ τὴν ἔχει ξεπεράσει μὲ τὴ βαθειὰν ἀλήθεια ποὺ συνέλαβε». Geoffrey Arnott, «Nietzsche's View of Greek Tragedy», *Arethusa* 17/2 (1984), 135-49, ἰδίως 147.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Nietzsche αντιτάσσει μια δική του έκδηλα αντι-Αριστοτελική θεωρία του τραγικού. Κατὰ πόσον υπερακοντίζει τὴν Ἀριστοτελικὴ εἶναι θέμα ἀμφισβητούμενο, τουλάχιστο γιὰ ὅσους ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκτιμοῦν καὶ νὰ σέβονται τὸ κύρος τῆς Ἀριστοτελικῆς σκοπιᾶς καὶ φιλοσοφίας τῆς τέχνης. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ θεωρῶ ὅτι εἶναι καὶ σκόπιμο καὶ πρέπον νὰ διερευνηθοῦν οἱ ἰσχυρισμοὶ τοῦ Nietzsche — καὶ τῶν ὑποστηρικτῶν του — κυρίως γιὰ νὰ πεισθοῦμε ἂν κατὰ πρῶτον λόγον ἐρμηνεύεται σωστὰ ὁ Ἀριστοτέλης στὰ σχετικὰ συγγράμματα τοῦ Nietzsche, καὶ δεύτερον ἂν πράγματι εὐσταθοῦν οἱ ριζοσπαστικὲς ἀντιλήψεις του γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ τραγικοῦ.

Ὅταν στὴ *Γένεση τῆς Τραγωδίας* ὁ Nietzsche κρίνει τὴ θεωρητικὴ θέση τοῦ Ἀριστοτέλη πάνω στὴν ἔννοια τῆς τραγωδίας, στηρίζει τὴν ἐπίθεσή του σὲ δύο ἐπιχειρήματα: Τὸ ἓνα ἀφορᾷ τὸ ρόλο τῶν τραγικῶν συναισθημάτων, δηλαδὴ τὰ πάθη τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπώδυνες ἐμπειρίες παράγουν μολαταῦτα τὸ αἰσθητικὸ ἀποτέλεσμα ποὺ ὀνομάζεται «ἡ οἰκεία ἡδονὴ τῆς τραγωδίας». Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸν Nietzsche, ὁ Ἀριστοτέλης παρενόησε τὴν τραγικὴ ἐμπειρία καὶ σημασιολόγησε ἐσφαλμένα τὴν ἔννοια τῆς καθάρσεως, τὴν ὁποία ὁ Nietzsche ὑπέλαβε ὅτι σημαίνει «κάθαρση συναισθημάτων». Τὸ ἄλλο ἀφορᾷ τὸ ρόλο τῆς τραγικῆς ἐμπειρίας ὡς ἀποτέλεσμα τέχνης, ἐμπειρίας ποὺ ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὴν ἀνθρώπινη φύση. Καὶ ἰσχυρίζεται ὁ Nietzsche ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν μπόρεσε νὰ ἐξασφαλίσει τὴν δέουσα συνεκτικότητα μεταξύ τῆς ἔννοιας τῆς καθάρσεως, ὅπως διατυπώνεται στὸ ὄγδοο βιβλίον τῶν *Πολιτικῶν* καὶ στὸ *Περὶ Ποιητικῆς*. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Nietzsche καυτηριάζει τὸν «ἠθικολόγο» Ἀριστοτέλη μὲ τὴν κατηγορία ὅτι ἀνοιξε χάσμα ἀγεφύρωτο ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς πραγματεῖες του.

Πρὶν προχωρήσω μὲ τὴν ἐξέταση καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς εὐστάθειας τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Nietzsche, πρέπει γιὰ λόγους σαφήνειας νὰ ἀναφερθῶ στὸ γενικότερο κλίμα τῆς κριτικῆς του. Βέβαια ὁ Nietzsche δὲν εἶναι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ μόνος ποὺ θεώρησε τὸν Ἀριστοτελικὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας ἀνεπαρκῆ. Παρόμοια θέση ἐπῆραν καὶ ἄλλοι θεωρητικοὶ τῆς λογοτεχνίας, ἀκόμη καὶ κλασσικοὶ φιλόλογοι, ἂν καὶ δὲν ἔλειψαν ἄξιοι υπερασπιστὲς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τὴν ἀντίθετη μεριά. Ὅμως ἡ Νιτσεϊκὴ θέση ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν περὶπτωση αὐτὴ καὶ συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἐπικράτηση τῆς ρομαντικῆς ἀντιλήψεως γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ τραγικοῦ. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἐπιβάλλεται νὰ ἀνακινήσουμε τὸ θέμα αὐτὸ καὶ νὰ ἐλέγξουμε ἐκ νέου τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς Νιτσεϊκῆς φιλοσοφίας τῆς τραγωδίας ὡς θεωρίας καὶ ὡς ἀντι-Αριστοτελικὴ κριτικῆς.

Ὁ Nietzsche ἀνήκει στὴ χορεία τῶν θεωρητικῶν τοῦ ρομαντικοῦ πνεύματος ποὺ προώθησε τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ τραγωδία ἀπεικονίζει ἀπροσπέλαστες, ἀρχέγονες δυνάμεις, ποὺ ἀναπόφευκτα καταλήγουν σὲ τρομακτικὲς καὶ οὐσιαστικὰ ἄλυτες συγκρούσεις. Κατὰ τὴ ρομαντικὴ ἐκδοχὴ, ποὺ ἀνάμεσα στοὺς

κορυφαίους εκπροσώπους της συναντούμε τὸν Goethe καὶ τὸν Nietzsche, ἡ ποίηση χαίρει πνευματικῆς πρωτοκαθεδρίας, καὶ τὸ ἔργο της ταυτίζεται μὲ τὴ μεταφυσικὴ ἐνόραση. Εἶναι ἡ ἄποψη ποὺ τοποθετεῖ τὴν ποίηση στὸ ὕψος τοῦ ἀποκαλυπτικοῦ λειτουργήματος. Ἐδῶ βρίσκουμε κάποια κοινὰ μὰ καὶ κάποια ἀσυμβλητὰ στοιχεῖα μὲ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας. Εἶναι κοινὸς τόπος τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι δὲν ἦσαν ἄμοιροι τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς τοῦ ποιητοῦ, μὰ μὲ μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ πρὸς πολλοὺς νεωτέρους. Εἶδαν μὲ κριτικὸ τρόπο, χωρὶς τὴν χαρακτηριστικὴ μυστικοπάθεια τῶν νεωτέρων, τὸ πρόβλημα τῆς ἀπολυτότητας τῶν ἀντιθέσεων. Ἐπίσης πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἀρνήθηκαν νὰ παραδεχθοῦν τὸ ἄλυτον τῶν συγκρούσεων τοῦ ψυχικοῦ δυναμισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Μὲ βάση αὐτὲς τὶς διευκρινίσεις, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σωστὴ τους ἐκτίμηση, ἐπιβάλλεται νὰ διαχωρίσουμε τὰ κλασσικὰ ἀπὸ τὰ νεώτερα πρότυπα τῆς ἔννοιας τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ προϋποθέτουν οἱ ἀντικρουόμενες θεωρίες γιὰ τὴν τραγωδία. Ἡ διασαφήνιση χρειάζεται καὶ γιὰ ἓναν ἀκόμα λόγον, ὅπως θὰ δείξω, δηλαδὴ γιὰ τὸ πῶς οἱ γενικεύσεις τῶν νεώτερων διανοητικῶν διατυπώθηκαν μὲ τὴν πεποίθηση, ἐσφαλμένη κατὰ τὴ γνώμη μου, ὅτι καλύπτουν ἀνεξίτητα καὶ τὴν ἀρχαία τραγικὴ ποίηση. Ἄν, καθὼς ἰσχυρίζονται ὀρισμένοι θεωρητικοί, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Nietzsche, ἡ Ἀριστοτελικὴ ἀντίληψη, δὲν ἐξηγεῖ τὴ θεματολογικὴ δυναμικὴ τῆς νεώτερης δραματοουργίας, τότε θὰ πρέπει ἐξ ἴσου νὰ ἰσχύει καὶ τὸ ἀντίθετο, δηλαδὴ ὅτι ἡ ρομαντικὴ θέση δὲν φωτίζει τὴ δυναμικὴ τοῦ ἀρχαίου δράματος, καὶ ἐπομένως δὲν ὑπερτερεῖ κατ' ἀνάγκην τῆς Ἀριστοτελικῆς θεωρίας.

Μία ἄκριτη καὶ βιαστικὴ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα ἐρμηνευτικὸ σχῆμα στὸ ἄλλο μόνο σὲ σύγχυση καὶ λογικὰ ἀνακόλουθα ὀδηγεῖ. Θέλω μάλιστα νὰ ὑπογραμμίσω μιὰν ἰδιότυπη καὶ καθόλου συμφέρουσα συνέπεια: δηλαδὴ τὸν συχνὰ ὑποβόσκωντα καὶ σχεδὸν ἀναπόφευκτον ὑποβιβασμὸ τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸν συγκαταβατικὸ συμβιβασμὸ. Καὶ δὲν νομίζω ὅτι ἀδικῶ τὸν Nietzsche, χαρακτηρίζοντας τὴν κριτικὴ ποὺ ἄσκησε κατὰ τῆς Ἀριστοτελικῆς ἐρμηνείας τῆς τραγωδίας ὡς μιὰ περίπτωση τέτοιου ὑποβιβασμοῦ. Οἱ ἐπιπτώσεις ὀδηγοῦν ἀκόμα πιὸ μακριά. Ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Ἀριστοτελικὴ θεωρία ὄχι μόνον ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει τὴν ἔννοια τοῦ τραγικοῦ στὶς νέες διαστάσεις ποὺ τῆς ἔδωσε ἡ ρομαντικὴ φιλοσοφία καὶ δραματοουργία, ἀλλὰ ὑστερεῖ καὶ ἐκεῖ ποὺ ἔπρεπε κατ' ἀρχὴν νὰ εἶχε ἀδιάσειστο ἐρμηνευτικὸ κύρος, δηλαδὴ στὴν ψυχολογία τῶν τραγικῶν αἰσθημάτων.

Ἄν ἀναλύσουμε τὴ μέθοδο ποὺ υἰοθετεῖ ὁ Nietzsche γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴν Ἀριστοτελικὴ θέση, συναντοῦμε μπροστὰ μας δύο ἀξιόλογα προβλήματα. Τὸ πρῶτο συνδέεται μὲ τὸ φαινόμενο ποὺ καλεῖται «τὸ παράδοξο τῆς τραγωδίας», στὸ ὁποῖο ὁ Nietzsche ἔδωσε μιὰ λύση χωρὶς νὰ εἶναι καὶ πρωτότυπη. Πάντως καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ λύση του δὲν εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ μιὰ διαστρέβλωση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ δευτέρη κατηγορία ὅμως, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέτυχε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ συνδετικὴ ἐνότητα μεταξὺ τῆς καθάρσεως, ὅπως τίθεται στὸ *Περὶ Ποιητικῆς* καὶ στὰ *Πολιτικά*, εἶναι

πολύ βαρεία. Ἄν πράγματι ἀληθεύει ἡ κατηγορία, οἱ συνέπειες γιὰ τὴν κοινωνική φιλοσοφία τοῦ Σταγειρίτη εἶναι ἀναπόφευκτα συντριπτικές.

Ἀπ' ὅ,τι γνωρίζω, ὁ Nietzsche εἶναι ὁ πρῶτος πὺ διατύπωσε τὶς ἐπιπλοκὲς τοῦ ὑποτιθέμενου χάσματος, κατηγορώντας τὸν Ἀριστοτέλη γιὰ διαχωρισμὸ τῆς τέχνης ἀπὸ τὴν πολιτική. Πρόκειται γιὰ μιὰ σοβαρότατη κατηγορία, ἀκριβῶς γιατί θὰ ἦταν ἀδιανόητο γιὰ ἓναν Ἑλληνα φιλόσοφο ἢ ποιητὴ νὰ διχάσει ἐρμητικὰ τὶς δύο αὐτὲς διαστάσεις τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, καὶ ἰδίως γιὰ ἓναν Ἀριστοτέλη, πὺ ἀνεβάζει τὴν παιδεία στὸ ὕψιστο ἐπίπεδο τοῦ πολιτικοῦ βίου γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀνθρώπινης ἐντελέχειας. Μὲ ἄλλα λόγια, ἂν ἀληθεύει ἡ ἀσυνέπεια πὺ ἐπισημαίνει ὁ Nietzsche, τότε πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐγκατέλειψε, ἔστω καὶ ἀπὸ ἀπροσεξία, τὴν ἐλληνικὴ βάση τῆς συνοχῆς τῶν ἀξιών. Ἐθεώρησα ἀναγκαῖο γιὰ αὐτὸν τὸ λόγο νὰ ἀναλύσω τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Nietzsche καὶ νὰ ἐκθέσω τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο φιλοσόφων, μὲ κύριο κριτήριον τὴν πολιτιστικὴ σημασία πὺ ἕκαστος ἀναγνωρίζει στὴ λειτουργία τῆς τραγωδίας: ὁ μὲν Ἀριστοτέλης ὡς πολιτικὸς φιλόσοφος, ὁ δὲ Nietzsche ὡς μεταφυσικὸς τῆς αἰσθητικῆς. Εὐσταθεῖ ἄραγε ἡ κριτικὴ τοῦ Nietzsche; Εἶναι πράγματι ὁ Ἀριστοτέλης ἓνας «ἠθικολόγος» πὺ ἀπέτυχε νὰ γεφυρώσει τὸ χάσμα πὺ ἀνοιξε μεταξὺ τῶν δύο καθάρσεων, τῆς ποιητικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς;

Ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει στὰ *Μετὰ τὰ Φυσικά* (1.2. 982b 11-12) ὅτι χάρις στὸ θαυμασμό, πὺ τὸ ἀντίκρουσμα τοῦ κόσμου ξυπνᾷ ἐντὸς μας, οἱ ἄνθρωποι ἀρχισαν νὰ φιλοσοφοῦν, νὰ ἀγαποῦν τὴ μάθηση πὺ ὀδηγεῖ στὴ σοφία. Καὶ προσθέτει ὅτι ὁ φιλόμυθος εἶναι καὶ αὐτὸς φίλος τῆς σοφίας, γιατί καὶ ὁ μῦθος «σύγκειται ἐκ θαυμασίων». Λέγοντας αὐτὰ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποκαλύπτει τὸν συνδετικὸ κρίκο μεταξὺ μῦθου καὶ σοφίας. Τὰ θαυμάσια ἀνακινοῦν ἐντὸς μας τὴ λαχτᾶρα γιὰ τὴ γνώση, ἀλλὰ παραμένουν «θαυμάσια», ἂν ὁ νοῦς δὲν φθάσει στὴν ἐξήγηση. Μὰ καὶ ὁ μῦθος σύγκειται ἀπὸ θαυμάσια καὶ ἀπορίες, ἀλλὰ καθ' αὐτὸν εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ συλλογὴ ἀποριῶν. Ὁ μῦθος μὲ ἓναν δικό του τρόπο φωτίζει τὰ πράγματα. Συνυφαίνει κι αὐτὸς τὶς ἐμπειρίες τῶν πραγμάτων, ἔτσι πὺ τὰ θαυμάσια νὰ ἀποκαλύπτουν μὲ τὴ δύναμη τῆς εἰκόνας καὶ τοῦ συμβόλου τὰ μυστικὰ πὺ κατέχουν γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὴ μοίρα του, τὶς δυνατότητές του, τὸν ἔρωτα, καὶ τὸ θάνατο. Κι ἂν ὁ μῦθος δὲν προσφέρει ἐξηγήσεις, ὅπως τῆς σοφίας, κάνοντας δημόσιο κτῆμα τὴ μεθόδευση τῆς γνωστικῆς πορείας, κάνει ὅμως κάτι ἰσάξιο, καὶ μὲ δικό του ἀναντικατάστατο τρόπο: ἀποκαλύπτει ἄλλα ἀνυποψίαστα στοιχεῖα τῶν «θαυμασίων» γύρω μας καὶ ἐντὸς μας, καὶ βάζει τὴν ψυχὴ σὲ μιὰν ἄλλην ἀγρυπνία. Μὲ τὸ μίλημά τους οἱ μῦθοι μᾶς ἐξοικειώνουν μὲ τὶς σκοτεινὲς δυνάμεις πὺ ἐνεργοποιοῦνται καὶ ἐνεργοποιοῦν τὰ γεγονότα, δυνάμεις πὺ συχνὰ ἀπειλοῦν νὰ μᾶς ἀφανίσουν ἢ νὰ ἀλυσσοδέσουν στὴν ἄβυσσο τῆς ἄγνοιας. Μὴ μᾶς ἐκπλήσσει πὺ ἀπὸ τὰ παιδικὰ μας χρόνια γινόμαστε ἐραστές τοῦ μῦθου, καὶ συνεχίζουμε τέτοιοι ὅσο ἡ ζωὴ ἐξακολουθεῖ νὰ μᾶς γοητεύει μὲ τὰ μυστήρια καὶ τὶς ξαφνικὲς ἀλλαγές της. Καὶ λιγότερο πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει τὸ ὅτι οἱ ποιητὲς εἶναι ἀπ' ὅλους οἱ πιὸ φλογεροὶ

φιλομύθοι, πού ψηλαφίζουν τὰ μυστικά τῆς μοίρας μας κι ἐγγίζουν ἀνυποψίαστα τὰ κρᾶσπεδα τῆς φιλοσοφίας. Προνομιακὰ πλέον οἱ ποιητές, ἀκολουθώντας τὸ κρυφὸ μονοπάτι στὸ δάσος τοῦ μύθου, φτάνουν συχνὰ στὸ ξέφωτο τοῦ ὀλικοῦ, τοῦ Ἀριστοτελικοῦ καθόλου ἢ τῆς Πλατωνικῆς Ἰδέας κι ἐποπτεύουν ἀπ' ἐκεῖ τὸ πανόραμα τοῦ ἀνθρώπου σὰν ἐραστὴ καὶ ἀγωνιστῆ.

Ἐλπίζω οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς νὰ βοηθοῦν ὡς ἓνα σημεῖο νὰ συλλάβουμε μὲ τὴν ἔκταση πού καλύπτει τὴ γνωστὴ φράση τοῦ Ἀριστοτέλους «φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστίν· ἡ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου»... (IX 1451b 6-8.)

Ὅταν ἡ ποίηση προσεγγίζει τὸ ἰδανικὸ τῆς θεωρητικῆς ἀναζητήσεως, ἀξιῶνεται νὰ ἐκφράζει τὰ καθόλου πού βρίσκονται μέσα στὰ ἀτομικά. Ὑπάρχει ἐπίσης ἓνας κρυφὸς συνδετικὸς κρίκος πού ἀφορᾷ τὰ θαυμάσια τοῦ μύθου καὶ τῆς σοφίας. Τόσο ὁ ποιητὴς ὡς φιλόμυθος ὅσο καὶ ὁ ἐρευνητὴς ὡς φιλόσοφος, ξεκινοῦν καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὰ θαυμάσια, ἀλλὰ μὲ ποιοτικὰ διαφοροποιημένες ἀναζητήσεις. Προβαίνουν σὲ ἀντίστοιχες ἀποκαλύψεις, πού τελικὰ συγκλίνουν στὸ ἴδιο τέλος, δηλαδή στὸ νὰ φωτίσουν τὰ ὄρια τοῦ ἀνθρώπινου δυναμισμού στὴν ἀδιάρρηκτη νομοτέλεια τοῦ κόσμου.

*

Ἡ διάνοηση τοῦ Δυτικοῦ κόσμου ἀπὸ τους χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἰδίως τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, δὲν ἔπαυσε νὰ ἀποτίει φόρον τιμῆς στοὺς Ἕλληνες γιὰ τὴν προσφορά τους στὸν πολιτισμὸ. Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὸ θέμα μας ἔχει ἡ ἀναγνώριση τῆς δημιουργίας τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ τραγικοῦ δράματος ὡς καθαρὰ ἑλληνικὰ ἐπιτεύγματα. Εἶναι ἐξ ἴσου γενικὰ παραδεκτὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἐμβριθέστερος θεωρητικὸς μελετητὴς τῆς τραγικῆς ποιήσεως. Εἴκοσι τρεῖς σχεδὸν αἰῶνες μετὰ ἀπὸ τὴ συγγραφή τοῦ *Περὶ Ποιητικῆς*, ἓνας νεαρὸς καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ὁ Frederick Nietzsche, δημοσιεύει στὰ 1872 ἓνα βιβλίο μὲ τίτλο *Ἡ Γένεση τῆς Τραγωδίας*, ὅπου διατυπώνει μιὰ νέα καὶ τολμηρὴ ἀντίληψη γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἐμφάνιση καὶ ἀνάπτυξη τῆς τραγικῆς τέχνης. Καὶ λέγοντας «νέα» ὁ συγγραφεὺς ἐννοοῦσε μιὰ κυριολεκτικὰ πρωτότυπη θέση. Γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἀξίωσή του, χρειάσθηκε νὰ προτείνει τεκμήρια πού κανεὶς ἄλλος, ἀκόμα καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν εἶχε ὑποπτευθεῖ.

Ἐξεχωρίζω δύο βασικὲς ιδέες, πού ἔμειναν μισοφώτιστες ἂν καὶ τονίστηκαν σ' ὅλο τους τὸ δυναμικὸ στὰ κείμενα πού τελικὰ συγκεντρώθηκαν στὸν τόμο πού τιτλοφορεῖται *Ἡ θέληση γιὰ τὴν Ἴσχύ*. Τὶς συναντοῦμε ὁμῶς καὶ στὰ ἔργα πού προηγήθηκαν. Σὲ δύο χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ βιβλίο *Ἡ θέληση γιὰ τὴν Ἴσχύ*, ὁ Nietzsche δηλώνει χωρὶς κανένα δισταγμὸ τὰ ἑξῆς:

«Εἶμαι ὁ πρῶτος πού ἀνακάλυψε τὸ τραγικόν. Οἱ Ἕλληνες, ἐξ αἰτίας τῆς ἠθικολογικῆς τους ἐπιφανειακότητος, παρενόησαν τὸ

τραγικό. Ἡ λαχτάρα τῆς ἀρνητικότητος ὀδηγεῖ στὴν ἀποβολὴ τῆς τραγικῆς σοφίας, εἶναι τὸ ἀντίθετό της»² (IV 1029).

«Τί εἶναι τραγικό; Σὲ ἐπανειλημμένες εὐκαιρίες κατέδειξα τὴν τεράστια παρανόηση στὴν ὁποία υπέπεσεν ὁ Ἀριστοτέλης, πού πίστευε ὅτι τὰ τραγικὰ πάθη εἶναι δύο καταθλιπτικὰ συναισθήματα: ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος. Ἄν ἐμίλησε ὀρθὰ ὁ Ἀριστοτέλης, τότε ἡ τραγωδία δὲν θὰ ἦταν παρὰ μιὰ τέχνη ἐπικίνδυνη γιὰ τὴ ζωὴ, καὶ θὰ χρειαζόταν πάντα κάποιος νὰ μᾶς προειδοποιεῖ ἐναντίον της, γιὰ τὸν διάσημο καὶ δημόσιο κίνδυνο πού ἐμφωλεύει ἐντός της» (αὐτόθι 851).

Πρὸς τί ἢ εἰδοποίηση πρὸς τὸν θεατῆ; Ἄν πρόκειται γιὰ Πλατωνικὸ ἀπόηχο τῆς *Πολιτείας* τοῦ Πλάτωνος, γιατί ὁ Nietzsche ἀφήνει νὰ ὑπονοηθεῖ ὅτι ὁ Πλάτων ἔκανε λάθος νὰ κρούει τὸν κώδωνα πολιτικοῦ κινδύνου. Ἡ μετάθεση αὐτῆ τοῦ προβλήματος τοῦ τραγικοῦ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ, ἰσχυρίζεται, τόσο λανθασμένη ὅσο ἀδέξιος εἶναι ὁ χειρισμὸς τῆς σημασιολογίας τῶν τραγικῶν παθῶν στὴν *Ποιητικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἡ θέληση γιὰ τὴν Ἴσχυν δὲν εἶναι ἀπλῶς δηλωτικὸ κείμενο θέσεων. Ὁ Nietzsche εἶχε κάνει σαφῆ καὶ ἀπροκάλυπτη διατύπωση τῶν ἀξιώσεων του σὲ ἄλλα ἔργα του, ὅπως *Τὸ Λυκόφως τῶν Εἰδώλων* καὶ στὸ *Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος*. Ἀκολουθοῦν τὰ σχετικὰ κείμενα:

«Ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ θεωρῶ τὸν ἑαυτό μου τὸν πρῶτο τραγικὸ φιλόσοφο, κι αὐτὸ σημαίνει ἄκρα ἀντίθεση καὶ ἀντίποδα τοῦ ἀπαισιόδοξου φιλοσόφου. Πρὶν ἀπὸ ἔμμενα δὲν ὑπῆρχε μεταμόρφωση τοῦ Διονυσιακοῦ φαινομένου σὲ φιλοσοφικὸ πάθος· ἔλειπε ἡ τραγικὴ σοφία. Μάταια ἔψαξα νὰ βρῶ ἵχνη της ἀκόμα καὶ στοὺς μεγάλους Ἑλληνες φιλοσόφους, αὐτοὺς πού ἔζησαν δύο αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὸν Σωκράτη» (I. ὁ Α. 3).

Ἐπιμένει στὸ σημεῖο τῆς ἀθεράπευτης «ἠθικολογίας» τοῦ Ἀριστοτέλους, στὴν ὁποία ἀποδίδει τὴ διαστρέβλωση τοῦ νοήματος καὶ τοῦ τρόπου λειτουργίας τῶν τραγικῶν συγκινήσεων. Μὲ ποιὰ ἔννοια ἀναγνωρίζει στὸν ἑαυτό του τὸ δικαίωμα τοῦ πρῶτου τραγικοῦ φιλοσόφου, τὴν ἐξήγησε στὸ *Λυκόφως τῶν Εἰδώλων*. Τὴ σχετικὴ παράγραφο ἐπανελάβε καὶ στὸ *Ἴδε ὁ Ἄνθρωπος* (ὁ.π.):

«Ἡ καταφατικὴ στάση πρὸς τὴ ζωὴ, ἀκόμα καὶ στὰ πιὸ παράξενα καὶ δύσκολα προβλήματα τῆς, ἡ θέληση γιὰ τὴ ζωὴ πού χαίρεται ἀκόμα καὶ ὅταν θυσιάζονται οἱ ἀνώτεροι τύποι της, γιατί ξέρει πῶς εἶναι ἀνεξάντλητη — αὐτὸ εἶναι πού ὀνόμασα διονυσιακό, ἐκεῖ νομίζω πῶς βρῆκα τὴ γέφυρα πού ὀδηγεῖ στὴν ψυχολογία τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ».

² Βλ. μετάφρ. Ζ. Σαρίκα (Ἐκδοτικὴ Θεσσαλονίκης) σς. 68 καὶ 69, μὲ κάποιες ἀλλαγές στὴν ἀπόδοση.

Τὸ κομμάτι αὐτὸ προετοιμάζει τὸν ἀναγνώστη γιὰ τὸ ἄλλο μισό τῆς σημαντικῆς ἐν λόγῳ παραγράφου μὲ μιὰ σωρεία εἰκόνων, γενικεύσεων καὶ προσωποποιήσεων τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ἐξελικτικῆς βιολογίας, πὸν μετατοπίζεται στὸ χῶρο τῆς ἀνθρώπινης ψυχολογίας. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ Nietzsche μπορεῖ καὶ ἐξάπτει τὴ φαντασία μας, ἀφοῦ μᾶς ὠθεῖ σὲ μιὰν αἰώρηση μεταξὺ «καταφαικτικῆς στάσεως» γιὰ ὅ,τι κι ἂν συμβαίνει στὴν ἀπέραντη καὶ ἀδιάφορη σὶς προσδοκίες μας ροὴ τῆς ζωῆς, καὶ «τὴ θέληση γιὰ ζωὴ». Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ κάνει τὴν δεικτικὴ παρέκβαση κατὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀφοῦ πρῶτα ἀνατοποθετήσῃ τὸ πρόβλημα τῶν τραγικῶν συναισθημάτων πὸν χαρακτηρίζουν τὸν τραγικὸ ποιητὴ.

Ὁ ποιητὴς, λέγει, δέχεται τὸ διονυσιακὸ κινούμενος ἀπὸ «τὴ θέληση γιὰ ζωὴ»:
«Ὅχι γιὰ νὰ ἀνακουφιστοῦμε ἀπὸ τὸ φόβο καὶ τὸν ἔλεο, νὰ ἀπαλλαγοῦμε ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνη συγκίνηση μὲ μιὰ βίαιη ἐκτόνωση — κι αὐτὸ ἦταν πὸν παρενόησε ν ὁ Ἀριστοτέλης — ἀλλὰ χιὰ νὰ πᾶμε πέρα ἀπὸ τὸν φόβο καὶ τὸν ἔλεον, πρὸς τὴν αἰώνια χαρὰ τοῦ καθαυτὸ γίγνεσθαι, ἐκείνη πὸν περικλείει καὶ τὴ χαρὰ τῆς φθορᾶς».

Ἀληθεύει ἄραγε ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Nietzsche, ὅτι οἱ Ἕλληνες, πὸν ἔπλασαν καὶ ἐτελειοποίησαν τὴν τραγωδία, δὲν κατάλαβαν σὲ ὅλο τῆς τὸ βάθος τὴν ἔννοια τῆς τραγικῆς σοφίας; Καὶ ἐπιπλέον ἀληθεύει ὁ δεῦτερος ἰσχυρισμὸς, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μέγας αὐτὸς ἀναλυτικὸς στοχαστὴς, ἀπέτυχε νὰ ἐπισημάνῃ τὴν οὐσία τῶν τραγικῶν παθῶν καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς τραγωδίας, ὅτι δὲν διέγνωσε σωστὰ τὸ παράδοξό τῆς τραγωδίας; Γεννᾶται, ἐπομένως, τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσο ὁ Nietzsche ὑπῆρξεν ἀντικειμενικὸς στὴν ἐκτίμηση καὶ τοποθέτηση τῆς ἑλληνικῆς δημιουργίας. Ἐπίσης διερωτᾶται κανεῖς ἂν ὁ Nietzsche πράγματι κατόρθωσε νὰ ξεπεράσῃ τοὺς Ἕλληνες στὴν προσπάθειά του νὰ ἀναπτύξῃ μιὰν ὑπέριπτερη θεωρία τοῦ τραγικοῦ ὡς φιλοσοφίας καὶ δραματικῆς τέχνης. Τελικά, τίνος προβλήματα λύνει, τὰ δικά του ἢ τῶν Ἑλλήνων; Ὅποιες καὶ ἂν εἶναι οἱ ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτά, οἱ θέσεις τοῦ Nietzsche συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἀπόφασή του νὰ διαφωτίσῃ τις μεταφυσικὲς ἀνησυχίες τοῦ νεώτερου Δυτικοῦ Ἀνθρώπου.

Πρόκειται γιὰ ἐρωτήματα πὸν ξαναφέρουν μπροστὰ μας τὸ ἐπίμαχο πρόβλημα τῆς συγκριτικῆς μελέτης τῶν διαφορῶν καὶ ὁμοιοτήτων μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ τῆς πιὸ δυναμικῆς φάσεως τῆς ρομαντικῆς νοοτροπίας ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ὁ Nietzsche, πὸν εἶναι καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς κυρίους ἐκπροσώπους τοῦ ρομαντισμοῦ, ἀπεδείχθη ἄσπονδος φίλος τῶν Ἑλλήνων. Ἐπῆρε στάση θαυμαστὴ μαζὶ καὶ θύτῃ. Τοῦτο φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὰ ἴδια του τὰ λόγια. Τὰ βρίσκουμε στὸν δεῦτερο πρόλογο γραμμένο γιὰ τὴ *Γένεση τῆς Τραγωδίας*, μὲ τὸν ἴδιο τίτλο, καὶ πὸν ἐνσωματώθη στὸ ἔργο τοῦ *Ἴδε ὁ Ἀνθρώπος*. Ἐπίσης τὰ ξανασυναυτᾶμε σὲ μιὰ βαρύνουσα παράγραφο τοῦ *Ἡ Θέληση γιὰ τὴν Ἴσχύ*. Ἡ ὀρθὴ ἐπισκόπηση καὶ ἀνάλυση τῆς κριτικῆς τοῦ Nietzsche γιὰ τις θέσεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιβάλλει μιὰ σύντομη ἔστω ἀναφορὰ στὰ

σχετικά κείμενα του Ἀριστοτέλους, στὰ *Περὶ Ποιητικῆς καὶ Ῥητορικῆς*. Τὸ κλειδί πὺν διευκολύνει τὴ διευθέτηση τῆς διαμάχης εὐρίσκειται στὴ σημασιολόγηση τῶν ἀκολουθῶν ὄρων: (α) πάθη καὶ παθήματα καὶ (β) ἔλεος καὶ φόβος.

Σταματοῦμε γιὰ μιὰ στιγμή στὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας καὶ ἰδίως στὴν τελικὴ φράση, πὺν ἔχει προκαλέσει πλῆθος ἀντικρουομένων ἐρμηνειῶν: «δί' ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοισύτων παθημάτων κάθαρσιν» (κέφ. 6) καὶ παρατηροῦμε τὰ ἑξῆς:

1. Ὁ ὄρος «παθήματα» σημαίνει γεγονότα καὶ συμβαίνοντα. Στὴν περίπτωση τῆς τραγωδίας ὁ Ἀριστοτέλης ἐννοεῖ «ἐλεεινὰ καὶ φοβερὰ» γεγονότα, πὺν ἡ θεὰ τοὺς προξενεῖ πάθη ὡς ψυχικὲς ἀποκρίσεις.

2. Τὰ εἰδικὰ πάθη στὴν τραγωδία, τὰ πρέποντα πάθη, εἶναι δυό, ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος. Ἐνίστε, ἡ λέξη «πάθος» δυνατὸν νὰ σημαίνει καὶ «παθήματα», ὄχι ὄμως καὶ τὸ ἀντίστροφο. Ἡ δὲ λέξη «πάθημα» ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ σὲ γεγονότα καὶ συμβάντα. Τὰ παθήματα ὡς συστατικὰ στοιχεῖα τοῦ τραγικοῦ μύθου ποικίλλουν. Τότε μόνο λειτουργοῦν σωστά, ὅταν τὰ πάθη πὺν ἐγείρουν εἶναι προσήκοντα στὴν τραγικὴ ποίηση, δηλαδὴ ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος ἔχουν ἀποκτήσει μιὰν εἰδικὴ χροιά.

Ἡ σύνταξη τοῦ ὀρισμοῦ τῆς τραγωδίας εἶναι ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ νοήματος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται στὴ μίμηση πράξεως πὺν περαίνει τὴν κάθαρση τῶν συμβαινόντων, τῶν παθημάτων, πὺν καθὼς ἀναπτύσσονται καὶ ἐκτυλίσσονται, συνεπιφέρουν τὴ διέγερση τῶν εἰδικῶν παθῶν τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου. Γιατί ὄμως αὐτὰ τὰ συναισθήματα καὶ ὄχι ἄλλα; Ἡ ἀπάντηση δίνεται ἔμμεσα στὴ *Ῥητορικὴ*, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης ἀναλύει λεπτομερῶς τὰ διάφορα πάθη: ὀργή-πρᾶότης, φιλία-μίσος/ἔχθρα, φόβος-θάρσος, αἰσχύνη-ἀναισχυντία, χάρις-ἀχαριστεῖν, ἔλεος-τὸ νεμεσᾶν, φθόνος, καὶ ζῆλος. Ἀπὸ ὄλα αὐτὰ τὰ πάθη δυὸ μόνο καὶ σὲ εἰδικὴ χροιά σχετίζονται μὲ τὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας³.

Στὰ σχετικὰ χωρία, ὅπου μιλεῖ γιὰ τὰ πάθη, τίποτε δὲν δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐπιβάλλεται ἢ λαβαίνει χώρα μιὰ «κάθαρσις». Παρὰ ταῦτα, ἀντλοῦμε βασικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ πῶς κάποια πάθη ἀρμόζουν μὲ τὸ σκοπὸ τῆς τραγωδίας, δηλαδὴ γιὰ τὸ ὅτι αὐτὰ καὶ ὄχι κάποια ἀπὸ τὰ ἄλλα συναισθήματα πρέπει νὰ διεγερθοῦν ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα παθήματα κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ μύθου. Ἐδῶ τὰ πάθη ὀρίζονται, ἐλέγχονται, μπαίνουν σὲ τάξη χωρὶς νὰ ἐξαγνίζονται ἢ νὰ ἐξαλείφονται. Καὶ γιὰ νὰ ἀπαντήσουμε στὴν κατηγορία τοῦ Nietzsche, ὅτι τὰ ἐγειρόμενα πάθη εἶναι καταθλιπτικὰ καὶ ἐπικίνδυνα συναισθήματα, πὺν πρέπει νὰ ἀποβληθοῦν καὶ μάλιστα μὲ μιὰ βίαιη ἐκτόνωση, ἢ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τίποτε ἀπ' αὐτὰ δὲν ἐννοεῖ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐπομένως μόνο σὲ μιὰν ἐσφαλμένη ἐρμηνεία στηρίζεται ὁ Nietzsche, ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρενόησε τὴ λειτουργία τῆς τραγωδίας. Καὶ κάτι ἄλλο. Ὁ ὄρος «κάθαρση» δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκη καθαρμὸ ἢ ἀποκάθαρση.

³ Ῥητορικὴ 1385b 12 κ. ἑ.: ἔλεος καὶ 1382a 19-27: φόβος

Τὰ συστατικά στοιχεία τοῦ τραγικοῦ μύθου, πού εἶναι καί οἱ φορεῖς τῶν τεσσάρων του ιδιοτήτων, τοῦ μεγέθους, τῆς ἐνότητος, τῆς ὀλότητος καί τῆς λογικῆς συνοχῆς, φανερόνουν μὲ τὴ διαδραμάτιση τοῦ μύθου τὴν ὅλη δυναμικὴ τους. Συνεργάζονται ἢ περιπέτεια καί ἢ ἀναγνώριση μέχρις ὅτου δοθεῖ στὰ στοιχεία ἢ τελικὴ τους θέση στὴν ὅλη πλοκὴ. Κάθε πάθημα συνεισφέρει τὸ νόημά του καί ὅλα στὸ σύνολό τους δείχνουν γιατί τὰ πράγματα ἔφτασαν ἐκεῖ πού προηνοῦσε μιὰ κρυφὴ λογικὴ στὴν ἀρχὴ τοῦ μύθου. Μὲ τὴ λύση ἔρχεται καί ἢ ἀπασαφήνιση. Ἀποκαλύπτεται τὸ πλήρες νόημα μὲ τὴ συνεργασία τῶν συναισθημάτων πού τὸ ὑποβαστάζουν καί τὸ διαποτίζουν. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι ἰσχυρίζεται ὁ Nietzsche, ὁ Ἀριστοτέλης πετυχαίνει τὸ σκοπὸ του μὲ τὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας. Καταδεικνύει τὴ στενὴ σχέση μεταξύ τραγικῶν συναισθημάτων καί λογικῆς συλλήψεως γιὰ τὴ ἐκτίμηση τοῦ τέλους τοῦ τραγικοῦ μύθου, πού ταυτόχρονα προσφέρει τὴν οἰκείαν ἡδονή.

Ἄς προσέξουμε τώρα τὴν ἄλλη, τὴν ἐξ ἴσου σοβαρὴ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Ἀριστοτέλους, δηλαδὴ ὅτι ἄφησε ἀσύνδετες τὶς δύο ἔννοιες τῆς καθάρσεως, τῆς ποιητικῆς καί τῆς πολιτικῆς, μὲ συνέπεια νὰ διαχωρίσει στεγανὰ τὶς αἰσθητικὲς ἀξίες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἐδῶ γεννᾶται ἢ ἐξῆς ἀπορία: πῶς ἐξηγεῖται ἢ ἀδυναμία τοῦ Nietzsche, πού ἦταν λαμπρὸς κλασσικὸς φιλόλογος, νὰ ἀποδώσει μὲ ἐρμηνευτικὴ ἀκρίβεια τὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλους;

Φαίνεται ὅτι ἐκεῖνο πού κυρίως ἀπασχολοῦσε τὸν Nietzsche ὅταν ἔγραφε τὴ *Γένεση τῆς Τραγωδίας* ἦταν, πῶς νὰ κάνει μιὰ ἀποτελεσματικὴ διάγνωση τοῦ πιὸ πιεστικοῦ προβλήματος τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ γιὰ τὸν Nietzsche ἦταν ἢ ἐπίμονη ἐλαττωματικότης τῆς νεότερης αἰσθητικῆς. Οἱ ἐπιπτώσεις του ἦταν τέτοιες, πού εἶχαν δημιουργήσει μιὰ βαθιὰ κρίση στὸ Εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα καί προκαλέσει μιὰν ἀθεράπευτη ἀπαισιοδοξία. Ἡ ἀβεβαιότητα στὴν ὁποία ὀδήγησε ἢ κρίση εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα γιὰ τοὺς διανοούμενους καί ἰδίως τοὺς ἐπιστήμονες νὰ ἀδυνατοῦν νὰ μιλήσουν καθοριστικὰ γιὰ τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Σ' αὐτὸ συνέτρεξαν καί ἄλλοι παράγοντες ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀδυναμία τῆς αἰσθητικῆς. Αὐτὸ εἶναι θέμα πού ἐνδιαφέρει τοὺς ἱστορικοὺς τοῦ νεότερου πολιτισμοῦ. Πάντως, ὁ Nietzsche μὲ τὴ σειρά του ἐπέισθη ὅτι οἱ διανοούμενοι ἀπέτυχαν, γιατί βασικὰ δὲν μποροῦσαν νὰ δεχθοῦν τὴν ἀρχὴ ὅτι «ἢ τέχνη ἐκπροσωπεῖ τὸ ὑψιστὸν ἔργον καί τὴν ἀληθινὴ μεταφυσικὴ δραστηριότητα στὴ ζωὴ μας». Αὐτὰ στὰ 1872. Δώδεκα χρόνια ἀργότερα, ὅταν ἔγραψε τὴν «αὐτοκριτικὴ» του γιὰ τὴ δευτέρη ἔκδοση τοῦ *Ἡ Γένεση τῆς Τραγωδίας*, ἐμίλησε πιὸ συγκεκριμένα. Ἐδήλωσε ὅτι σκοπὸς του ἀρχικὰ ἦταν «νὰ ἰδεῖ τὴν ἐπιστήμη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ καλλιτέχνη, καί τὴν τέχνη ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ζωῆς». Μὲ μιὰ μονοκονδυλιὰ ὁ Nietzsche ἀνέβασε τὸν καλλιτέχνη τόσο ψηλά, πού τὸν ἀναγνωρίζει ὡς τὸν ὑπέρτατο ἐκπρόσωπο τῆς προβληματικῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ μέγα πρόβλημα τῆς κρίσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει πιά ἐντοπισθεῖ. Ἡ διάγνωση εἶναι τελικὴ. Ἡ ἐπόμενη φάση εἶναι ζήτημα πολιτιστικῆς ὑγιεινῆς καί θεραπευτικῆς.

Ἄν μπορούμε νὰ δεχτοῦμε τὰ κατάλοιπα πού δημοσιεύτηκαν μὲ τὸν τίτλο *Der Wille zur Macht* (=Ἡ Θέληση γιὰ τὴν Ἴσχυ) ὡς ἀντιπροσωπευτικὰ καὶ αὐθεντικὰ δόγματα, ξεχωρίζουν τὰ ἐξῆς ὡς κυρίαρχες ιδέες.

1. Ὁ οὐσιαστικὸς χαρακτήρας τῆς ὑπάρξεως εἶναι φρικιαστικὸς. Ὁ πραγματικὸς κόσμος εἶναι ψεύτικος, σκληρὸς, ἀντιφατικὸς, ἀποπλανητικὸς, χωρὶς νόημα (853, I).
2. Ὁ ἄνθρωπος, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐπιζήσει μέσα στὸν κόσμο αὐτὸν καὶ γιὰ νὰ μὴν τὸν συντρίψει ἡ βαρβαρότητά του, πρέπει νὰ γίνῃ δημιουργικὸς. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος πού προσφεύγει στὴν κατεργασία συστημάτων ιδεῶν, δηλαδὴ σὲ ψεύδη. Τὶς ιδέες αὐτὲς κατόπιν τὶς ἀσπάζεται ὡς ἀληθινές. Τέτοιες εἶναι ἡ μεταφυσικὴ, ἡ θρησκεία, ἡ ἠθικὴ, ἡ ἐπιστήμη, πού δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ κατασκευάσματα, ἀφαιρέσεις καὶ ἀνεπαρκεῖς παραστάσεις τοῦ ὑπαρκτοῦ, ιδίως τοῦ ἑαυτοῦ μας. Δὲν εἴμαστε παρὰ πλάσματα τῆς δικῆς μας αὐταπάτης, τῆς ἀναγκαίας καὶ ἀναπόφευκτης πλάνης μας.
3. Ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὰ μεταφυσικὰ του συστήματα, τὶς θρησκείες, τὶς ἠθικὲς προσταγὰς καὶ τὶς ἐπιστήμες του, φτιάχνει μιὰ σειρὰ ἀπὸ τεχνάσματα, καὶ ἀποδράσεις, πού τὶς ἐπινοεῖ μὲ τὴ δημιουργικὴ του δύναμη ὡς καλλιτέχνης. Πού ὅμως τελειώνει ἡ συνεχῆ καὶ συστηματικὴ αὐταπάτη τῶν ἀνθρώπων; Διέξοδος ἄλλη δὲν ἀνοίγεται μπροστὰ μας ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ πού ἐπιτρέπει ἡ ἀνάκτηση τῆς θελήσεώς μας ὡς καλλιτεχνῶν, μὲ τὴν ἀπόφαση νὰ τολμήσουμε νὰ ὑπερβούμε τὰ ψέματα. Μόνο ὡς καλλιτέχνες μπορούμε νὰ καταλάβουμε ὅτι οἱ τέχνες εἶναι ἐκεῖνες πού εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς δηλώσουν τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι. Μόνο αὐτὲς γνωρίζουν τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν. Ἡ λύση βρίσκεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἀέναη δημιουργία διὰ μέσου τῆς τέχνης. Στὴν τέχνη βρισκόμε τὴ δύναμη νὰ ψευδόμεστε χωρὶς νὰ πέφτουμε στὸ σφάλμα νὰ πιστεύουμε τὰ ψέματά μας.
4. Ἡ τέχνη εἶναι τὸ μόνο ψέμα πού δίνει τὴ δυνατότητα στὸν ἀνθρωπο-καλλιτέχνη νὰ ἀρνηθεῖ τοὺς καρποὺς τῆς δημιουργικότητός του. Ὁ χρησμός τοῦ Nietzsche παίρνει τὸν τόνο τῆς ἀποκαλυπτικῆς φωνῆς:

«Ἡ τέχνη μόνο σώζει...

Ἡ τέχνη: σὰν λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου πού ἔχει στραφεῖ στὴ γνώση, λύτρωση ὅλων ὅσων ἔχουν συλλάβει τὸν ἀπορητικὸ χαρακτήρα τοῦ ὑπαρκτοῦ, ὅσων θέλουν νὰ βλέπουν, νὰ ἴδουν: εἶναι οἱ ἀνθρωποι τῆς τραγικῆς γνώσεως... Ἡ τέχνη... λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου πού ὑποφέρει... αὐτοῦ πού ἡ ὀδύνη του γίνεται πηγὴ χαρᾶς...».

Πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὴ θέληση τῆς ἀλήθειας βρίσκεται ἡ θέληση γιὰ τὴ μετάπλαση. Ἡ τέχνη, δηλώνει ὁ Nietzsche, «εἶναι τὸ ἀληθινὸ καθῆκον τῆς ζωῆς, ἡ μεταφυσικὴ δραστηριότητα τῆς ζωῆς. Ἀξίζει περισσότερο κι ἀπὸ τὴν ἀλήθεια...». Ἡ δημιουργικότητα εἶναι «ἡ ὑψηλότερη στάση πού ἐπιβεβαιώνει τὴν ὑπάρξη», στάση πού κλείνει ἐντὸς τῆς τὸν ὑψιστον πόνο: «ἔχει ὡς καρποφορία τὴν τραγικὴ-Διονυσιακὴ στάση καὶ χαρὰ».

Από τέτοιες επιφάσεις ξεκινά ο Nietzsche για να ισχυρισθεί ότι, ενώ οι Έλληνες έγραψαν τραγωδίες και επενόησαν θεωρίες για την τραγική ποίηση, όμως ή ήθικολογική τους επιφανειακότης τους αποδυνάμωνε: «παρενόησαν την μεγάλη τους ανακάλυψη». Και αποτολμά την μεγάλη ρήση, επικαλούμενος την ψυχολογία της τραγικής έμπειρίας:

«Ήμουν ο πρώτος που ανακάλυψα τὸ τραγικό».

Και κάνει τή συγκαταβατική αναφορά στή Χαρούμενη Έπιστήμη:

«Τιμῶ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν τιμῶ σὲ ὕψιστο βαθμό, ἀλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ βέλος δὲν βρῆκε τὴν καρδιά τοῦ στόχου, ὅταν ζήτησε νὰ μιλήσει γιὰ τὸν ἀπῶτατο σκοπὸ τῆς ἑλληνικῆς τραγωδίας».

Πίσω ἀπ' αὐτὰ τὰ λόγια κρύβεται ἡ ἔννοια τῆς «ἠθικῆς καθάρσεως», ὅπως ὁ Nietzsche τὴν ἐπεσήμανε καὶ ἀπέδωσε στὸν Ἀριστοτέλη. Γι' αὐτὸ καὶ πιστεύει ὅτι ἡ σωστὴ ἔρμηνεία δίνεται μόνο ὅταν τεθεῖ ἐκ νέου τὸ ἐρώτημα «τί εἶναι τραγικό;» κι ὄχι «τί σημαίνει κάθαρση;» Τέτοιο εἶναι τὸ ἄνοιγμα πού τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ μεθοδεύσει τὴν καταδικαστικὴ κριτικὴ τῆς Ἀριστοτελικῆς θεωρίας. Τὴν ἴδια φρασεολογία περὶ καταθλιπτικῶν παθῶν ἐπαναλαμβάνει καὶ στὰ 1888 γιὰ νὰ ὑπογραμμίσει τὸ λάθος τοῦ Σταγειρίτη. Ἐνοχος ὁ Ἀριστοτέλης, γιατί παρέσυρε ὅλους τοὺς νεώτερους κριτικούς καὶ θεωρητικούς νὰ πιστέψουν «στὸν θρίαμβο τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου ἢ στὸν καθαρὸ τῶν συναισθημάτων μέσω τῆς τραγωδίας, ὅτι αὐτὴ τάχα εἶναι καὶ ἡ οὐσία τοῦ τραγικοῦ» (*Γένεση τῆς τραγωδίας*, 27). Εἶναι ἡ τοποθέτηση πού ἐπιτρέπει στὸν Nietzsche νὰ εἰπεῖ ὅτι στὰ «ψέματα» πρέπει νὰ συγκαταλεχθεῖ καὶ ἡ Ἀριστοτελικὴ κάθαρση, τὴν ὁποία ἀποκαλεῖ, ἀπροκάλυπτα πιά, «μιὰ παθολογικὴ ἐκτόνωση» καὶ ὅτι ἀνήκει στὴν τάξη τῶν ἰατρικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων.

Τέτοιο εἶναι τὸ ὑπόβαθρο, πού πάνω του θὰ στηριχθεῖ γιὰ νὰ ἀσκήσει τὴν ἀμείλικτη ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἀριστοτελικῆς θεωρίας καθὼς καὶ τὴν κατηγορία ὅτι ἀπέτυχε νὰ συνδέσει τὴν αἰσθητικὴ μὲ τὴν πολιτικὴ.

Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Nietzsche εὐθυγραμμίζονται συστηματικὰ μὲ τὴ βοήθεια τῆς μεταφυσικῆς του τραγικοῦ. Ἡ ἰδέα αὐτὴ, τόσο γιὰ τὸν Nietzsche ὅσο καὶ γιὰ αὐτοὺς πού τὸν ἀκολούθησαν, παύει νὰ εἶναι ὁ τεχνικὸς ὄρος, ὁ αὐστηρὰ συνδεδεμένος μὲ τὴν τύχη τῆς δραματοποιίας, ὅπως τὸν συναντᾶμε στὸ Ἀριστοτελικὸ κείμενο. Ὁ Nietzsche τὸν τοποθετεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ τεχνικὸ περίγραμμα καὶ τὸν μεταπλάθει σὲ γενικὴ ἔννοια, μὲ τὴν ὁποία θὰ ἐκάλυπτε τὸν ἀπέραντο χῶρο τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς. Ἔτσι μπορεῖ καὶ μιλάει γιὰ τὴν «οὐσία τοῦ τραγικοῦ», πού τὴν ταυτίζει μὲ τὸ ἀποκαλυπτικὸ ὄραμα τοῦ Διονυσιασμοῦ. Πρόκειται γιὰ μιὰ ὀρολογία πού θὰ ἦταν ἀδιανόητη στοὺς ἀρχαίους.

Διερωτᾶται κανεὶς ἂν ὁ Nietzsche ἔκανε πράγματι κριτικὴ στὴν περίπτωση τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ στρατηγικὴ τῆς διαγνωστικῆς του μεθόδου δείχνει ὅτι μᾶλλον καταγίνεται, μὲ τὸ νὰ παραμεριζεῖ ἐμπόδια, πραγματικὰ ἢ φανταστικά, στὴν πορεία τοῦ στοχασμοῦ του, σταματώντας σὲ ἐνδιάμεσα σημεία γιὰ βιαστικὲς διατυπώσεις τῆς Ἀριστοτελικῆς θέσεως. Προέχει ἡ θέλησή του νὰ

φτάσει στο δικό του τέρμα και να δείξει πώς και γιατί ή όρθη απάντηση στο ερώτημα «τί είναι το τραγικό;» συνδέεται με το πρόβλημα της υπέρξεως σε μια γενικευμένη φιλοσοφία της ζωής. Αν επιχειρούσε μια διαφορετική προσέγγιση, χωρίς άλλο θα ήταν υποχρεωμένος να σταθεί πιο προσεκτικά πάνω στα Αριστοτελικά κείμενα και να κρατήσει υπό έλεγχο την απόφασή του να αποκλίνει από την τεχνική οροθέτηση του τραγικού στην δραματολογία. Όμως τέτοιος δεν ήταν ο σκοπός του. Μολαταῦτα κατηγορεί τον Αριστοτέλη για την αποτυχία του να μετατρέψει «το τραγικό» σε γενικό χαρακτηριστικό και να το ιδεί ως το ουσιαστικό γνώρισμα της ζωής και της φύσεως. Με άλλα λόγια, ο Nietzsche χρησιμοποιεί ένα από τα πιο λαμπρά ευρήματα της ελληνικής δημιουργίας για να το στρέψει εναντίον του ελληνικού φιλοσοφικού στοχασμού. Αν πράγματι ήθελε να κατατοπισθεί πληρέστερα πάνω στις αντιλήψεις του Αριστοτέλους για μια γενική θεωρία της ζωής, δεν είχε παρά να εγκύψει υπομονετικά στα βιβλία του Σταγειρίτη, στο *Περί Τύχης*, τα *Ἠθικά Νικομάχεια*, παράλληλα με τα *Πολιτικά* και το *Περί Ποιητικῆς*.

Κατά τον Αριστοτέλη, η δραματολογία είναι μια από τις τέχνες, και η τραγωδία μέρος της ποιητικῆς τέχνης. Η λογική αυτή ένταξη τηρείται με συνέπεια στην τοποθέτηση της τραγωδίας. Τέχνη γνήσια κάνει ο καλλιτέχνης όταν εργάζεται «μετά λόγου», όρος απαράβιαστος και για το έργο της δραματικῆς τέχνης. Εάν ή πιο περιεκτική τέχνη είναι αυτή που εξασφαλίζει και υπηρετεί τον αγαθόν βίον και ἐφ' ὅσον ή τέχνη αυτή απαιτεί τη συμπαράσταση της λειτουργίας του όρθου λόγου για την ἐπιτέλεση του έργου της, τότε ο σκοπός της τραγωδίας και ο σκοπός του πολιτικού βίου συμπίπτουν. Καμιά ασυνέπεια ἐδῶ. Γιατί λοιπόν κατηγορεί ο Nietzsche τον Αριστοτέλη για ἀγεφύρωτο χάσμα μεταξύ αισθητικῆς και πολιτικῆς; Το λάθος είναι του Nietzsche που δογματικά ἀξίωσε να ἀναγνωριστῆ ή αισθητική-καλλιτεχνική διάσταση της ζωής σε ὑπέρτατη ἔκφραση ἀποκαλυπτικῆς σοφίας. Ο ἀδιάρρηκτος δεσμός μεταξύ κοινού ἀγαθοῦ και του σκοποῦ της τραγικῆς ποιήσεως είναι ἀπαραίτητος όρος για μια γόνιμη κατανόηση και ἐρμηνεία του *Περί Ποιητικῆς*. Ο Nietzsche δεν πήγε στην ἀρχή του κοινού ἀγαθοῦ για να φωτίσει την προβληματική της καθάρσεως. Ακολούθησε δική του πορεία για να κάνει ψυχολογία του τραγικού. Δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να ἀναγνωρίσει την ἐνότητα του ελληνικού ιδεώδους.

Κλείνω με μερικές παρατηρήσεις πάνω στα πιο κεντρικά σημεία της διαμάχης. Ο Nietzsche θέλησε τα τραγικά πάθη να λειτουργούν με σκοπό να «ξεσκίζουν το παραπέτασμα του κόσμου για την ἀποκάλυψη του μυστηρίου του». Μᾶς δίνει την ἐντύπωση ὅτι πιστεύει πώς οί ἀρχέγονες δυνάμεις στην ψυχή του ἀνθρώπου μᾶς τρομάζουν τόσο πολύ που μᾶς μουδιάζουν το λογικό. Μᾶς καταδυναστεύουν ἀπό τα βάθη της υπέρξεώς μας καθώς ἀγωνιζόμαστε να τις ἡμερώσουμε και να τις μετουσιώσουμε. Μάταιος ἀγώνας. Δεν ὑπάρχει ἐλπίδα να φτάσουμε στη λύση του ἀδιεξόδου χρησιμοποιώντας τα πολλαπλά σχήματα του ψεύδους, ὅπως είναι ή ἐπιστήμη, ή ἠθική, ή θρησκεία και ὅλες οί συναφεῖς Ἀπολλώνιες ἐπινόησεις. Ἀρπαζόμαστε ἀπό το μυστήριο της ζωής και κάνουμε αυτό

πού απαιτεί ή τέχνη. Υπακούομε στο καθήκον νά μεταμορφώνουμε τὰ ψεύδη μας μέ τήν ἀτέρμονη ἀλλαγὴ τῶν ἀξιῶν.

Στὴν αἰσθητικὴ πορεία, ἐκεῖ πού ή ζωὴ πάει νά ξεμακρύνει ἀπὸ τὸν οἶκτο καὶ τὸν τρόπο, στο ἀποκορύφωμα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, βρίσκει ὁ Nietzsche μιὰ μεταφυσικὴ τῆς τέχνης. Τονίζει ὅτι «ή ὕπαρξη καὶ τὸ σύμπαν δικαιολογοῦνται μόνο ὡς αἰσθητικὰ φαινόμενα». Τελικὰ καὶ ἐκεῖνο τὸ «παράδοξο της τραγωδίας» δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παρανόηση τῶν τραγικῶν συναισθημάτων. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τραγωδίας δὲν εἶναι ή κάθαρση. Ἀντίθετα, ή τραγωδία ὡς τραγικὴ σκέψη εἶναι μιὰ ἀποκάλυψη τῆς οὐσίας πέρα ἀπὸ ὅλα τὰ φαινόμενα, πού προσφέρεται σὰν χάρις σὲ ὅσους ξέρουν νά ἀφυπνίζουν μέσα τους τὴ θέληση γιὰ τὴν ἰσχύ.

Ὁ Nietzsche μέ τὴν τολμηρὴ του χειρονομία νά βγάλει τὴν ἔννοια τοῦ τραγικοῦ ἔξω ἀπὸ τὸ θέατρο ὥστε νά τὴν πλατύνει γιὰ νά καλύψει τὴ ζωὴ σ' ὅλες τις διαστάσεις της καὶ νά συλλάβει μέσω αὐτῆς τῆς ἔννοιας τὸ μυστήριό της, ἀλλοίωσε ήθελημένα τὸ μέγα αὐτὸ ἑλληνικὸ εὔρημα. Τὸ ἄλλαξε ριζικὰ μέ μεταφυσικὴ σημασιολόγηση, ἔτσι πού τὸ συνέδεσε μέ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς νέας κατηγορικῆς προσταγῆς: τὴν ἀφοσίωση στὴ μέθοδο τῆς μεταλλαγῆς ὄλων τῶν ἀξιῶν. Ἀπογοητευμένος σὰν διαμαρτυρόμενος χριστιανὸς ὁ ἴδιος, δὲν θέλησε νά παραδεχθεῖ ὅτι αἰῶνες πρὶν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶχαν θεμελιώσει στὸν ὀρθὸ λόγο τὴν πολιτικὴ τέχνη χωρὶς νά προσφύγουν στὰ μεταφυσικὰ σχήματα μιᾶς μυστηριακῆς τάχα τραγικῆς οὐσίας τοῦ κόσμου.

Ὁ ὅρος «ή τραγικὴ αἴσθηση τῆς ζωῆς» εἶναι ρομαντικὸς νεωτερισμὸς, καὶ ὁ Nietzsche ὁ κύριος ἐρμηνευτὴς της. Δηλώνει μιὰ σκοτεινὴ ρευστότητα πού πιέζει τὸν ἄνθρωπο νά ἀναλάβει τις εὐθύνες του γιὰ τὴν ἀποθέωση τῆς αἰσθητικῆς στάσεως. Καλεῖται ὁ ἄνθρωπος νά δημιουργήσῃ μέ αὐτὸν τὸν τρόπο μιὰν ἀτελείωτη ἀλυσίδα πράξεων χαλασμοῦ καὶ μεταξιώσεων. Μέ τὸν Nietzsche ἀγγέλλεται ὁ ἀφανισμὸς τῆς γραμμῆς πού χωρίζει τοὺς θεοὺς ἀπὸ τὰ εἶδωλα.

Τί κύρος, διερωτᾶται κανεὶς, μπορεῖ νά ἔχει ή κατηγορία ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διέζευξε τὴν ποιητικὴ κάθαρση ἀπὸ τὴν πολιτικὴ κάθαρση γιὰ τὴν ὀρθὴ ἀγωγή; Ὅταν διαβάσει κανεὶς προσεκτικὰ τί λέγει ὁ Ἀριστοτέλης στο ἔβδομο βιβλίο τοῦ *Πολιτικῶν* του (κέφ. 7, 1341b 32-1342a 12), κάθε ἴχνος κριτικοῦ κύρους στὴ Νιτσεϊκὴ καταγγελία ἐξαφανίζεται. Συνεπαρμένος ἀπὸ τὴν ὀργιαστικὴ φαντασία ἑνὸς ρομαντικοῦ διονυσιασμοῦ, ὁ Nietzsche μένει ἔξω ἀπὸ τὰ μέτρα καὶ τὴν ἀριστεία τοῦ κλασσικοῦ ἑλληνισμοῦ, μέ ἀποτέλεσμα νά μὴν παραδεχθεῖ ὅτι καὶ ή κάθαρση εἶναι ἓνα «πολλαχῶς λεγόμενον», καὶ ὅτι ή λύση τοῦ προβλήματος βρίσκεται στὴ σύλληψη τῆς συσχετίσεως τῶν ἐννοιῶν της «πρὸς ἓν». Τέτοιες ἀτασθαλίες γίνονται ἀναπόφευκτα καὶ ἐπαναλαμβάνονται, ὅταν κατὰ τὴ θήρευση τῆς σοφίας ὑποτιμᾶται ή φρόνηση πού ἐξασφαλίζεται ἀπὸ τὴ λογικὴ του ὄντος, ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ή φρικὴ τῆς ὑπάρξεως.

Ὁ Nietzsche ἔμεινε ὁ ἔγκλειστος μιᾶς τέτοιας φρίκης. Αὐτὸ ἴσως ἐξηγεῖ καὶ τὴν βιαιότητα τῆς κριτικῆς του. Παρ' ὅλα αὐτά, ή Ἀριστοτελικὴ θεωρία

έξακολουθεῖ νὰ κατέχει πρωτεύουσα θέση ἀνάμεσα στὰ μεγαλειώδη ἔργα τῆς ἀναλυτικῆς τῆς τραγωδίας.